

Note : Ce fichier fait le point sur les relations des Andorrans avec les autres régions des États voisins, et en particulier la transhumance, la contrebande et les migrations. Il ne s'agit pas d'une proposition pédagogique directement pour la classe, mais d'une documentation destinée aux enseignants et aux personnes qui souhaitent connaître la Catalogne Nord.

La vie pastorale traditionnelle de l'Andorre: transhumance, contrebande et migrations

La transhumance

La transhumance ancienne

La transhumance à la fin du XIXe siècle et au début du XXe siècle

La transhumance et la création de réseaux avec l'extérieur

Document: L'exemple de la transhumance ariégeoise vers l'Andorre à la fin du XIXe siècle

La contrebande

Une activité économique normale et bien intégrée dans la société

Une forme d'entreprise et de circuit économique

Les contrebandiers

Les produits

Les passages et les itinéraires

Les diverses périodes

Un phénomène permanent et actuel

Documents:

Les passages frontaliers au XIXe siècle

Carte des passages frontaliers pendant la première moitié du XXe siècle

Les itinéraires transfrontaliers pendant la première moitié du XXe siècle

Touristes, villageois et contrebandiers à Soldeu

Les migrations saisonnières de travail

La transhumància

La transhumància és el desplaçament estacional dels ramats ovins, només acompanyats dels pastors, entre dues regions complementàries : les muntanyes durant l'estiu, les planes o les regions baixes durant l'hivern. Per tant difereix de la vida pastoral, que concerneix tota la família i que es desenvolupa en totalitat dins al muntanya.

Segons que es tracta de ramats pertanyent a ramaders de les planes, doncs que puguen cap a les estives, o de ramats de les cases de muntanya, doncs que baixen l'hivern cap a les regions baixes o litorals, es parla de transhumància directa o inversa. Pel bestiar no li fa gaire diferència car, en els dos casos, passen si fa no fa el mateix temps a dalt i a baix, en general set a vuit mesos a plana per quatre a cinc mesos en altitud, de maig-juny a setembre-octubre. L'abandó de pràctiques com fer femar directament els camps pels ramats i la pastura dels rebaixants, a la primavera i a la tardor, va reduir d'un o dos mesos la durada del sojorn a muntanya.

En tots els casos la transhumància jugava un paper molt important dins la vida pastoral d'Andorra :

- Primer contribuïa a resoldre el problema major de la ramaderia a muntanya, les reserves de fenc per a l'hivern. En efecte, l'exigüitat de les valls i de les propietats privades, l'afectació prioritària de les terres als cultius d'autosubsistència, fins i tot a les bordes, i la falta de prats de dall, posaven tothom al límit de la penúria d'herba a finals d'hivern, fins i tot els anys bons. Les reserves d'hivern sent afectades en prioritat al bestiar que no podia marxar i a les seves cries, vaques, euques, ases i mules. La transhumància hivernal dels ovins permetia doncs a les cases andorranes de tenir més bestiar, i per tant més recursos, tenint en compte a més a més que la comercialització de la llana i dels ovins per a la carnisseria donava més que el bovins, quasi sempre dedicats al treball.
- Accessòriament, mitjançant el joc de les compres i vendes d'animals a la tardor i a la primavera, la transhumància permetia un petit negoci complementari, que feia l'objecte d'una estricta vigilància dels duaners, sobretot del cantó francès.
- Per fi, permetia uns recursos complementaris amb la pensió estival d'uns quants caps de bestiar dels ramaders de la plana, que es confiaven al pastor andorrà quan tornava cap a les estives i cortons : aquesta pensió podia prendre la forma d'un pagament directe o, indirectament, d'uns acords que feien menys costós o gratuït el sojorn hivernal del bestiar andorrà a les terres baixes.

Hem dit que la locació dels cortons a les ramades transhumants estrangeres era un

dels recursos principals de les parròquies altes, que tenien més estives : la lluita de les parròquies andorranes entre elles per la possessió d'estives, o entre les parròquies andorranes i les comunitats ariejenques o catalanes pren aquí tot el seu sentit. A més de la lluita per la vida, que és real i que la literatura geogràfica ha subratllat, es tracta per les parròquies grans i la seva aristocràcia de cases fortes d'aconseguir més recursos en diners dins una economia poc monetaritzada, més monopolis i poders. Per exemple, mentre Canillo i Encamp s'oposen entre elles pel Terreny de Concòrdia, fan aliances contra les comunitats estrangeres per obtenir la propietat de la Solana d'Arieja, del Pas de la Casa, dels Pessons i de l'alta vall de la Llosa. Quan guanyen, no utilitzen aquests espais pel seu bestiar, sinó que els lloguen als seus rivals d'ahir o a ramades transhumants de l'exterior.

La transhumància antiga

Encara que, en l'estat dels estudis històrics o de la documentació publicada sobre Andorra no hi hagi certituds, sembla probable que la transhumància sigui practicada des fa molt de temps. L'estudi de les relacions entre parròquies andorranes i ariejenques, els acords de "*lies et passeries*" aporten també indicacions sobre aquests drets pastorals creuats. El cert és que la transhumància era practicada a gran escala al segle 19, tant la transhumància inversa amb els ramats andorrans vers els hivernatges de França i sobretot de Catalunya, que la transhumància directa dels ramats ariegencs i dels catalans, de les planes centrals lleidatanes vers els cortons andorrans.

La transhumància a finals del segle 19 i a l'inici del segle 20

Es té una idea precisa del que passava a finals del segle 19 amb les publicacions d'E. Pée-Laby al 1900 i de J. de Carvajal el 1895, el primer per Arieja, el segon per Catalunya. Hem constatat una total coincidència amb els records i els elements que ens han aportat els vells andorrans.

Són sobretot els ramaders de l'Arieja mitjana que envien els seus ovins a Andorra, car no tenen estives. No els poden enviar a l'alta Arieja, car aquests espais eren utilitzats pels propis municipis alt ariegencs (entre Tarascó i la frontera andorrana, les altes valls són uns mons a part, autosuficients), o perquè eren controlats per l'administració francesa de les Aigües i Boscos, que havia tingut molta feina per a foragitar-ne els usos de les poblacions locals. Això explica, per la llei de l'oferta i de la demanda, els preus molt alts dels cortons andorrans, demanats alhora pels transhumants del nord i del sud. Segons Pée-Laby, els andorrans que s'adjudiquen els cortons de les parròquies del nord del Principat arriben a sostsllugar-los el doble de les locacions a França i, malgrat aquests preus prohibitius, troben sempre llogaters.

La ramada ariegenca, d'uns 6000 caps de bestiar, es constitueix a Foix amb petits ramats de 25 a 40 caps que els seus propietaris porten des del Mas d'Asil, Pàmias

i Mirapeis. El responsable lloga pastors ajudants per a pujar a les estives ; a Andorra, cada u portarà una part de la ramada, de 500 a 800 caps, a una de les comarques llogades. Sobre la primera part del trajecte, altres ajudants reagrupen el bestiar de les valls laterals, entre Foix i Tarascon. És el mateix al tornar, però amb una baixada més ràpida. Hi ha dos camins possibles cap a Andorra. Per Acs dels Tèrmes i l'Espitalet són 60km, però és més còmode i hi passen els dos terços de la ramada. L'altre terç passa per la vall de Vic de Sòç, una ruta de 40km, però més difícil. A partir de 1895 una altra part es separa a las Cabanas i puja per la vall d'Aston i el Port de Fontargent. Es reparteixen a tota la part nord, al cortons de Canillo i Ordino, sotsllogats per un empresari francès, habitualment el mateix cap de la ramada.

Es pot veure la importància de la transhumància originada pel Pla de Lleida i altres comarques catalanes amb el treball de J. de Carvajal, destinat a les Corts de Madrid, que defensa les franquícies dels Andorrans, aprofitant-ne per a recordar els drets -segons ell - d'Espanya sobre Andorra, per confusió amb els del Copríncep episcopal : 8.000 caps d'ovins i caprins entren a Andorra per l'estiu. El bestiar andorrà introduït a Espanya, venut a les fires o de transhumància hivernal, és de 400 bovins, 575 equins (essencialment 450 mules i matxos, una especialitat andorrana) i 7.700 ovins i caprins.

En total, afegint els ramats andorrans que transhumaven cap a França i els escamots d'ovelles i cabres que es quedaven a l'hivern a Andorra, la càrrega pastoral puja a més de 25.000 caps a l'estiu. És molt forta, però no excessiva. En tot cas era menor que la càrrega que patien els Pasquers Reials del Conflent i de Capcir-Cerdanya, a Catalunya Nord, durant el segle 18 i la primera meitat del segle 19 : per una superfície pastoral del doble de les muntanyes andorranes, tenien una càrrega pastoral impressionant, fins a 150.000 ovins i caprins als anys punta, amb una forta degradació dels boscos i de les estives.

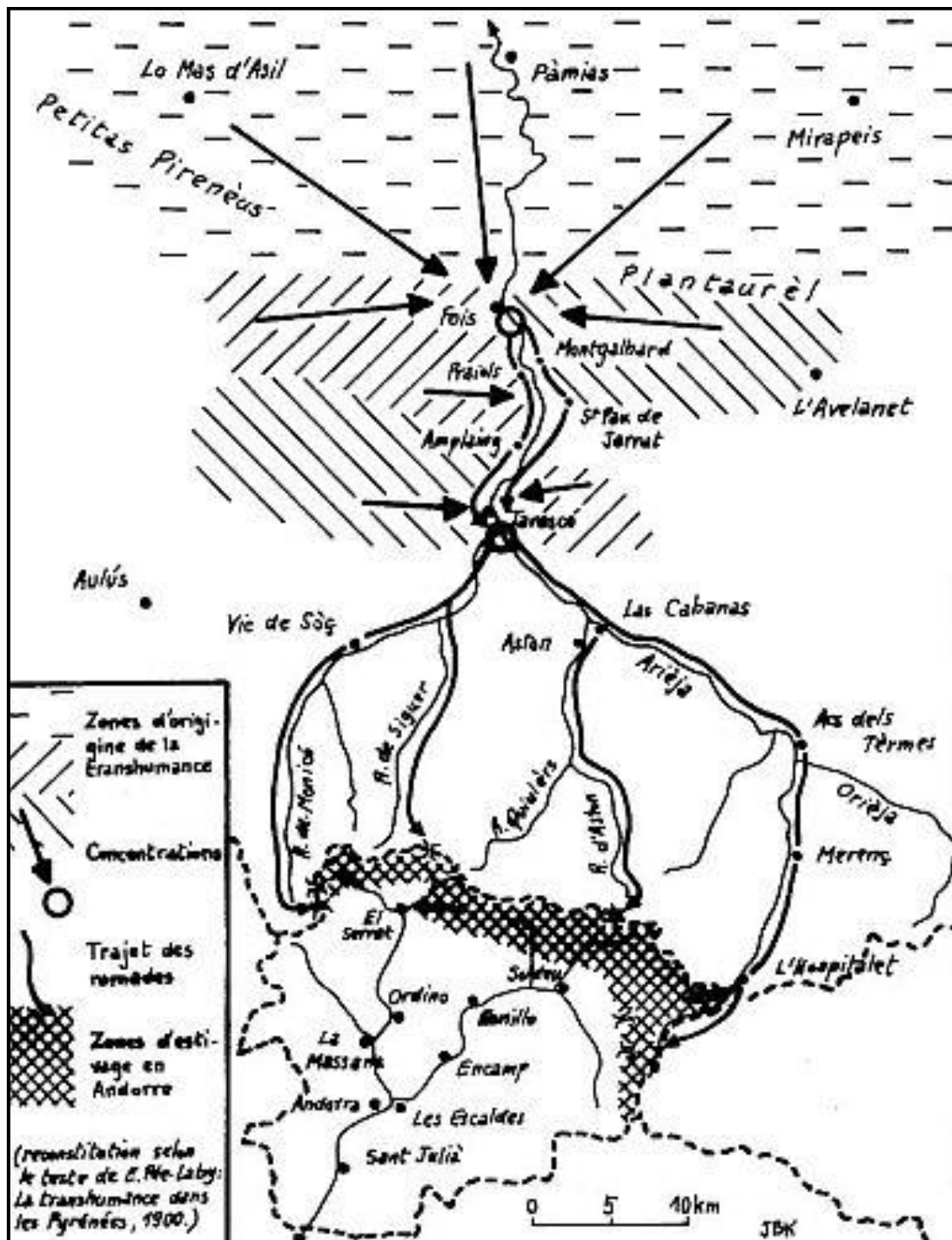
Evolució durant el segle 20

El nombre d'ovins transhumants va anar minvant amb l'èxode rural i el canvi econòmic de les regions de provenença, i amb les pertorbacions de les guerres. La regressió afectà primer les ramades ariegenques, amb el trencament de la guerra del 14-18 : als anys 1930 ja tots els cortons de Canillo eren llogats a ramats de Catalunya. Després afectà les terres de Lleida : els ramaders volien pujar a Andorra, però les guerres de 1936 a 1945 i el bloqueig de la frontera durant els primers anys de la postguerra van tallar la relació. Els ramats lleidatans no tornaren després, car havien trobat camins i estives al Pallars i a la Ribagorça. Ordino tenia molts ovins de conllocs abans de guerra, cap després del 1955. Encamp, una altra parròquia de molts cortons, ja no té conllocs des dels anys 1950.

Malgrat el control poc generós de les duanes franceses i les dificultats creixents pels desplaçaments (prohibició del pas dels ramats per les carreteres i abandó dels camins ramaders tradicionals), la transhumància andorrana es manté en volum fins als anys 1960, tant com es mantindrà la ramaderia tradicional, per disminuir

després. Els llocs canvien : no es va tant a Catalunya i les planes del Llenguadoc acaben sent les destinacions exclusives, amb tren des de l'Espitalet i després amb camions.

Document: Un exemple de transhumància, la transhumància ariejenca cap a Andorra a finals del segle 19

A partir del 1965 el retrocés es precipita i només quedarà a Andorra, fins als anys noranta, una ramaderia ovina residual. El problema més greu esdevé el sots-pasturatge de la muntanya, car fa falta bestiar a les estives per a mantenir les pastures, els paisatges, i per disminuir el risc d'allau l'hivern. A petició i amb l'ajuda dels Comuns de Canillo i de la Massana, i sense pagar el lloguer dels cortons i muntanyes, a l'inici dels anys 1990 tornaren ramades d'ovins de les terres de Lleida.

La transhumància i la creació de xarxes de relacions amb l'exterior

Com les fires o les migracions temporeres, la transhumància era l'ocasió d'establir contactes i intercanvis amb l'exterior, tant a nivell de persones i cases, com entre comunitats en el seu conjunt. Contribuïa a obrir Andorra cap a regions llunyanes i, tot sovint, obrien el pas a migracions temporeres o definitives de cabalers andorrans o de membres de les cases més necessitades.

Els contactes amb les regions més pròximes es feia mitjançant les fires, les compres de bens de consum, la utilització dels emprius i les xarxes del contraban.

El contraban

Com a qualsevol regió de frontera el contraban era una activitat complementària com una altra, natural i practicada per molta gent. Per tant convé evitar les aproximacions anecdòtiques o sensacionalistes, i incloure aquesta activitat dins l'economia tradicional, amb la seva inserció dins el teixit econòmic i social.

Una activitat econòmica normal i ben integrada dins la societat

Les diverses formes de contraban o de frau (però, hi ha frau pels habitants de regions separades per una frontera que dificulta i penalitza les seves relacions familiars i econòmiques, en relació amb quin ordre econòmic i social?) han existit sempre al llarg de totes les fronteres. Hi eren afavorides a Andorra per la seva situació de país-coixí car les duanes dels dos Estats veïns no hi eren en contacte directe. Cal comptar també amb l'actitud favorable i despenalitzant de la societat andorrana mateixa, que veia el contraban com una activitat econòmica més. De fet ho era, amb la seva organització comercial, els seus circuits de proveïment i de distribució, els seus inversors i les seves societats, els seus assalariats... Les condemnes oficials del Consell General semblen més per calmar els Estats veïns i els representants dels Coprínceps que per prohibir aquesta pràctica (Segons J.A. Brutails - *La coutume...*, p.9 - una decisió del Consell General d'Andorra preveu expulsar qualsevol andorrana que es casaria amb un contrabandista ; però sembla que la demografia va continuar normalment ; també una sentència de 1896 preveu

una multa de 800 pessetes, quantitat enorme per a l'època, per un delict de contraban ; no hi ha notícia que s'apliqués). Era una activitat reconeguda per la societat, valoritzant, que ajudava directament i indirectament la major part de les cases, com hem vist al punt precedent.

Una forma d'empresa i de circuit econòmic

Després dels anys 1930, el contraban és organitzat com una activitat comercial:

- Uns *empresaris* inverteixen diners o mercaderies, sols o en societat ; a més d'andorrans, s'hi troben inversors catalans ;
- El *cap de colla* toca una part dels beneficis eventuais, però garanteix el transport;
- Els contrabandistes són *portadors* que fan el *tragí* : són assalariats pagats al viatge. Són pagats *a peu fet*, quan el lliurament està fet. Pot passar que el contrabandista compri el seu feix a l'origen i cobri el preu de venda amb el benefici eventual.
- Les *colles*, formades d'andorrans o de catalans del Pallars, de l'Urgellet o de Cerdanya, treballen en general pel compte d'andorrans i tenen un o dos responsables que podien ser copropietaris del carregament. Pocs transports individuals, sinó colles : la norma és de cinc a deu, però s'han vist fins a trenta o quaranta portadors, o sigui fins a més d'una tonelada de productes.
- Quan es tractava de quantitats importants calia, abans i després, circuits comercials i molts intermediaris.

Els contrabandistes

Molta gent participava i tenia remuneració segons el risc i la responsabilitat. El transport era ben pagat i atreia homes joves, però el risc financer era el més ben retribuït. Els comanditaris no es desplaçaven ; eren persones conegudes i respectades, tot sovint amb una bona posició social i, fins i tot, ocupaven responsabilitats polítiques a diferents nivells, fins al més alt del país.

El contrabandista "*de peu*" portava a coll el seu *fardo* o *farcell*, de 25 a 35kg, mitjançant dues tires de tela a les espatlles (no hi havien tires o nusos davant del pit per poder tirar el paquet tot corrent en cas de necessitat). Un llarg bastó permetia recolzar-se a les baixades o ajudava a saltar. La càrrega, el *paquet* o el *fardo* era dins un sac de tela sòlida amb dues *braceres*, incòmode, tot sovint rectangular i de grans dimensions. El transport es practicava estiu com hivern. De la tardor a la primavera, a més dels contrabandistes gairebé professionals, s'hi afegien molts pagesos, aleshores inactius, que trobaven recursos complementaris per la casa. Eren cabalers o homes joves, però s'hi han vist hereus de cases petites o mitjanes. Evidentment s'evitaven els períodes de més neu o risc d'allau, car hi havia un bon coneixement de la muntanya, dels camins i passos fronterers. Els contrabandistes tenien fama de gastar de pressa el seu diner, al cafè o en compres a les botigues.

Pocs compraven terres, o invertien en el comerç o passaven a ser comanditaris. El contraban tenia doncs també la funció d'introduir liquiditats dins el comerç interior d'Andorra. La memòria col·lectiva guarda el record de grans contrabandistes, alguns sempre vius, de pobles i veïnats de les parròquies altes. Però les parròquies on es lligaven els afers més importants eren Andorra la Vella i, sobretot, Sant Julià de Lòria.

En un altre camp, recordem que aquestes parròquies van ser també capdavanteres en el procés d'obertura del país i d'evolució cap a una economia moderna comercial i turística. No és estrany que els principals responsables andorrans en fossin originaris, desplaçant així l'antiga preeminència de Canillo i d'Encamp.

Els productes

Són diversos segons les èpoques i les oportunitats però, des de fa dos segles, el tabac és una constant. Al segle 18 s'introduïa sal a França. Al segle 19 i sobretot al segle 20, a més del tabac hi ha, com arreu de la frontera pirinenca, qualsevol producte, especialment si és de feble volum i de poc pes, com per exemple la merceria i la confecció. Després dels anys 1930 hi ha a més les conserves, els aliments, els vestits, la llana en brut, els neumàtics de cotxes o de camions, les peces de recanvi dels motors, els aparells de ràdio, etc. Més a prop de nosaltres s'hi afegeixen electrodomèstics, aparells audiovisuals o de so, productes de luxe, etc., i s'utilitzen motos i cotxes.

Els passos i els itineraris

Els passos fronterers són nombrosos i en general alts i difícils (vegeu els documents 18, 19 i 20 a continuació). Entre els més utilitzats, vuit són entre 2500 i 2700m d'altitud, quatre entre 2400 i 2500m i quatre només a una altitud inferior : el Port de Fontargent (2260m), el Port de Siguer (2390m), el Port de Cabús (2301m) i la Collada de Montaner (2078m). Tots són també collades que fan comunicar estives, són passos pastorals i alguns són camins de transhumància.

La via tradicional utilitza el camí més curt, encara que de més pendent. Quan es pot triar es pren el més recte : així el Port Dret és preferit al Port d'Envalira o de Fra Miquel. S'observa encara avui dia que a prop dels ports hi ha traçats molt directes, amb només una sèrie de voltes curtes i apretades (són en la toponímia o en els noms les *marrades*, el *pas* o el *grau*, o bé es qualifiquen de *dret*) : abreugen l'ascensió i es poden retallar a la baixada. És relacionat al contraban, car calia passar ràpidament els punts problemàtics, encara que costi més esforç, i calia poder baixar recte i de pressa, ajudant-se del llarg bastó, si era necessari. Aquests itineraris es van abandonar fa poc temps : es van utilitzar intensament fins a finals dels anys 1950 i episòdicament fins als anys 1970. Amb les pistes, els 4x4 o les motos tot-terrenys, sembla que alguns itineraris trobin una nova joventut. Dos mapes situen aquests passos.

Els diversos períodes

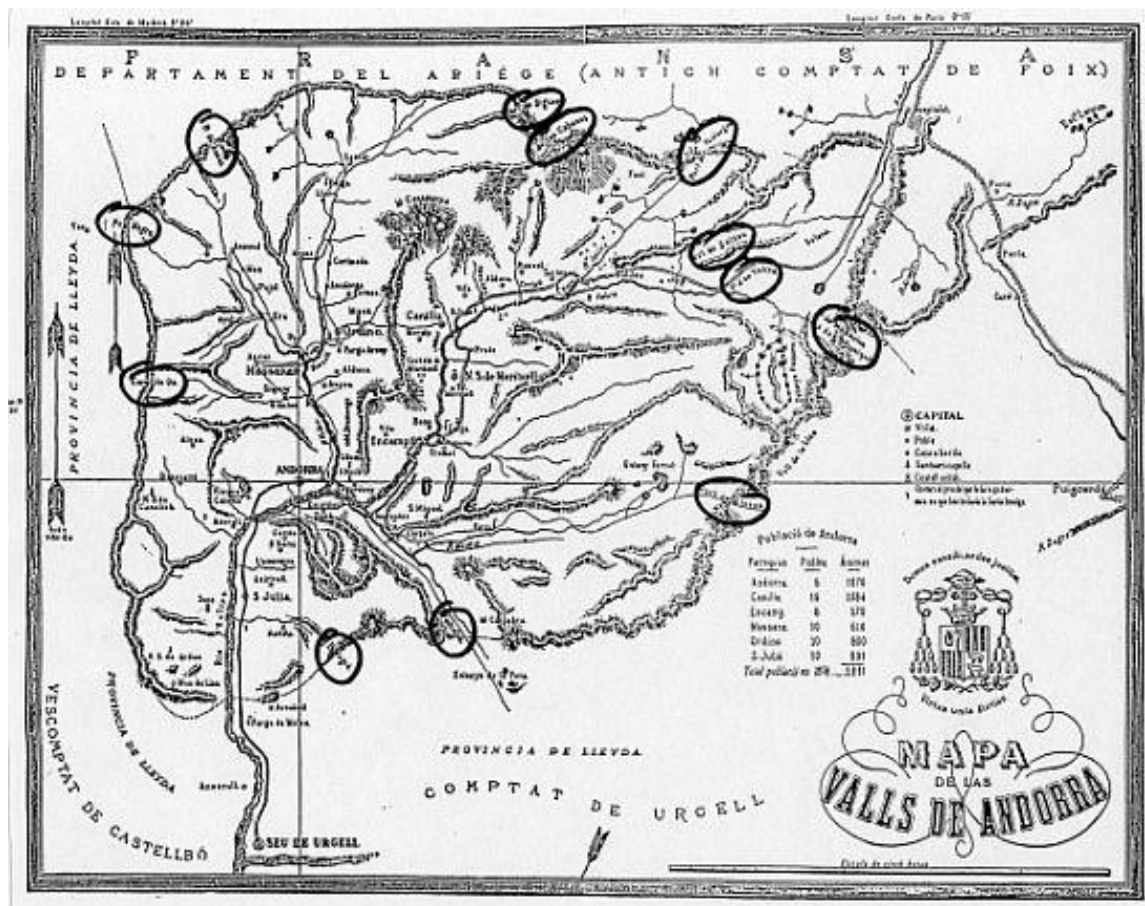
Abans del 1936, és a dir abans de la llarga crisi que només s'acaba amb els anys 1950, el contraban era alhora una activitat molt estesa i poc organitzada. Molta gent el practicaven pel seu compte, ocasionalment o regularment, andorrans i habitants de les comarques veïnes. Fet i fet eren poques quantitats de productes i els circuits eren curts (físics o comercials) : merceria i tabac, sobretot amb Catalunya (la Seu o Cerdanya i, des d'allà, fins el Berguedà, el Bages i Manresa), accessòriament cap a Arieja.

Després del 1936, amb un llarg període de guerres seguides de restriccions i penúries, Andorra esdevé una plataforma, tant pel pas de persones com per les mercaderies. El contraban es desenvolupa i es transforma en una activitat organitzada i regular, és a dir una activitat econòmica com qualsevol altra. Contribueix a la consolidació o a la creació de patrimonis, al desenvolupament del país. No es tracta més de trobar recursos complementaris per les cases andorranes (continua sent la motivació dels portadors), sinó de respondre a una demanda exterior de productes de primera necessitat que s'han fet rars a Espanya o a França, o que han vist pujar els preus amb el mercat negre i l'estraperlo en els Estats veïns. Sempre es porta tabac, aleshores sobretot amb paquets i etiquetes i, com hem dit, qualsevol producte que tingui sortida. Abans i després de la guerra mundial les mercaderies són comprades a França i entren a Andorra (declarades o en contraban), i després passen a Espanya - amb més riscos - per ser-hi venudes, car hi ha més penúria i el mercat negre hi era una veritable institució. Durant la guerra les destinacions es reparteixen de banda i banda. Per les grans colles que es constitueixen i per aquest pas constant - que no podia passar desapercebut - calia o bones informacions sobre la vigilància o, senzillament, acords amb els serveis duaners o alguna autoritat del país veí.

Un fenomen permanent i actual

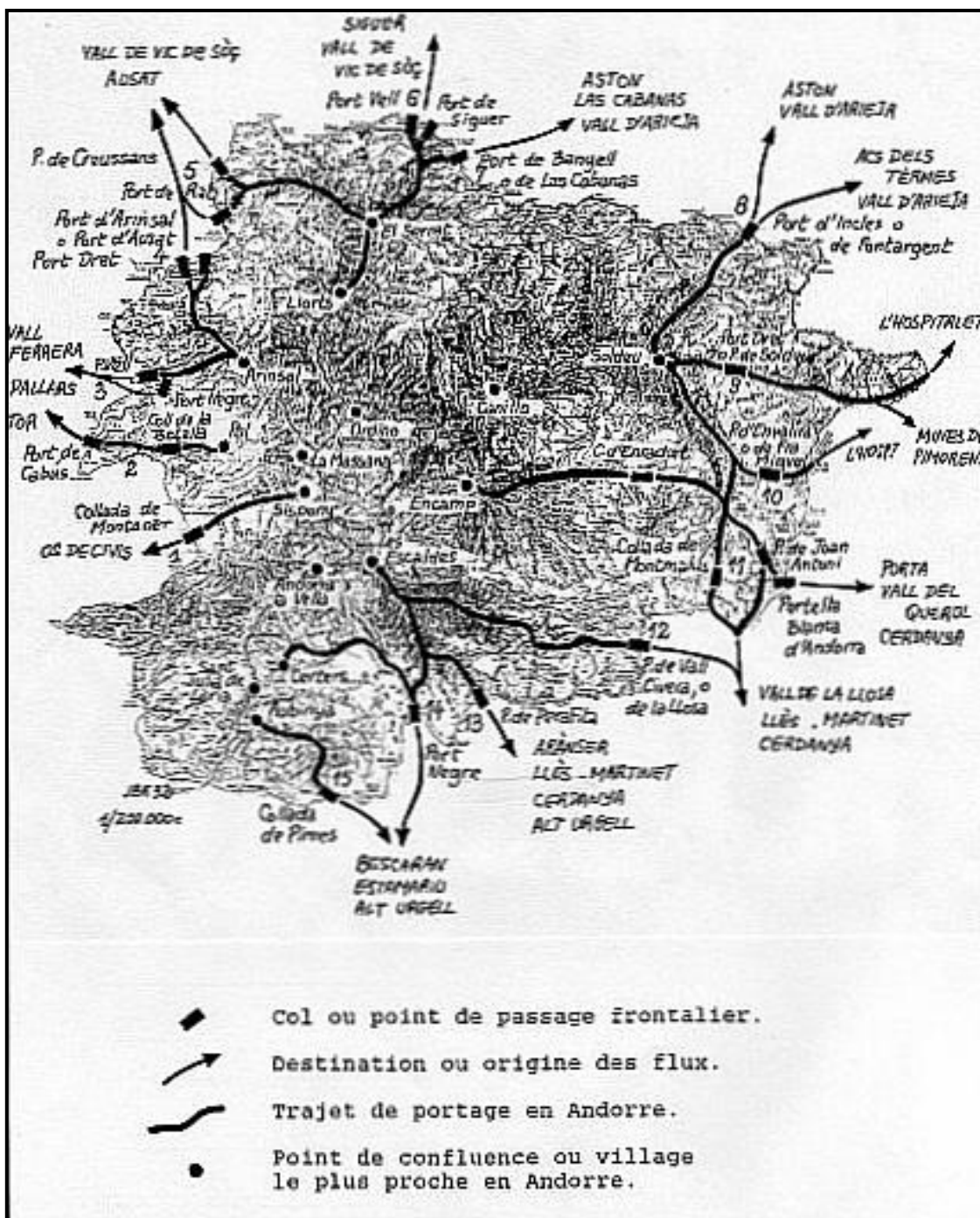
Que es tracti del contraban modest, regional i tolerat dels anys 1980-1990, o del llarg i espectacular bloqueig de la frontera per les tropes d'elit de la policia espanyola de setembre 1997 a finals de març 2000 per les proporcions que havia aconseguit el contraban de cigarrets i la penetració - segons els mitjans de comunicació i els governs - de màfies europees en el tràfic, és sempre un fenomen actual malgrat - o a causa - els acords comercials firmats el 1990 entre Andorra i la Unió Europea.

Document: Els passos fronterers al segle 19

Mapa del segle 19, probablement de 1874. Amb un cercle al marcador hem subratllat els passos tradicionals, pastorals o de contraban. Notem que els camins i ports més utilitzats són indicats per l'autor : tot coincideixen amb itineraris pastorals o camins de contraban : si no tenien aquests usos, els altres ports no són indicats, encara que molts fossin accessibles i avui dia molt utilitzats per la passejada o el muntanyisme. Aquest mapa és doncs, potser involuntàriament, un inventari dels passos de contraban Andorra, França i Espanya.

Document: El contraban, mapa dels passos fronterers durant la primera meitat del segle 20

El mapa reconstitueix, segons testimoniats, els itineraris a Andorra i les destinacions a Arrieja, a Catalunya Nord i a Catalunya. Localitza també tots els ports utilitzats pel contraban durant el segle 20, fins a avui dia.

Document: El contraban, els itineraris transfronterers durant la primera meitat del segle 20

Passos, destinacions i itineraris més freqüentats, d'oest a est (mapa precedent) :

1 - Camí d'Os de Civis i del Pallars : pels Cortals de Sispony i el poble de Sispony (1320m d'altitud). Es passava per la Collada de Muntaner (2078m). Itinerari secundari.

2 - Port de Cabús (2301 m) : calia primer passar dins Andorra pel Coll de la Botella, a 2069m, que permetia també l'accés a Os de Civis, des del poble de Pal (1547m). Amb el següent, pel Port Negre, era un dels principals passatges cap el Pallars i tota la Catalunya pirinenca.

3 - Port Negre : des del poble d'Arinsal (1466m), era accessible per Comallempla. És avui dia el domini esquiable de l'estació d'Arinsal, els més alts ginys mecànics acaben als dos ports que s'utilitzaven aleshores, el Port Vell (2491m) i el Port Negre (2454m). Donaven accés al poble de Tor, per la Noguera de Tor, al Pallars i a la Vall Ferrera. El coll era també conegut com a Port Negre de Pallars.

4 - Port d'Ausat o Port d'Arinsal : des d'Arinsal pel Pla de l'Estany. Es passava la cresta pel Port Dret (2683m) o pel Port d'Arinsal (2734m), situats de banda i banda del Pic del Pla de l'Estany. Per la vall del Riu de Monicó portaven a Ausat i a tota la comarca del Vic de Sòç. Eren més utilitzats que els colls de la Coma del Forat, car el trajecte d'aproximació era més breu.

5 - Port del Rat (2539m) **i Port de Creussans** (2643m) : s'hi accedia des del poble de Llorts (a 1400m) pel Serrat i per la Coma del Forat. Portaven al Vic de Soç i a Ausat.

6 - Port de Siguer : des de Llorts, pel Serrat i per Rialb. És un dels principals itineraris. Amb el Port d'Incles, permetia d'accedir a la vall mitjana de l'Arieja. Es podia utilitzar el Port de Siguer (2395m) o un port a tocant, el Port Vell (2434m). Més enllà, per la vall de l'Estanh Blau i per la vall del Riu de Siguer, s'accedia a Siguer, a Arieja i al Vic de Sòç.

7 - Port de Banyell (el seu nom en el mapa andorrà actual) : accessible des de Llorts, pel Serrat i per Rialb. A Andorra aquest itinerari és semblant al precedent, però dona accés a un altre sector ariegenc, el d'Aston i de las Cabanas, per les valls del Riu de Quilèrs, del Riu d'Aston i pel Bòsc de Gudanàs. Aquest coll era més conegut amb el nom de **Port de las Cabanas** (2528m).

8 - Port d'Incles (sobre el mapa actual) **o Port de Fontargent** : a 2260m d'altitud, donava accés, des del poble de Soldeu (1840m), a Aston i a las Cabanas per la

vall del Riu d'Aston, i a Acs dels Tèrmes pel Riu de Nagear. Era un dels principals passos cap al nord.

9 - Port de Soldeu o Port Dret (2564m) : des de Soldeu, donava accés directe a l'alta vall de l'Arieja i a l'Espitalet, pel Riu de Sant Josep i pel camí de la Solana d'Andorra. Es preferia al Port d'Envalira.

10 - Port d'Envalira o Port de Fra Miquel (2408m) : sempre des de Soldeu, portava a l'Espitalet pel Pas de la Casa. És el port que es va triar a finals del segle 19 per la carretera de França.

11 - Collada de Montmalús (2704m) *i Portella de Joan Antoni* (2670m) : aquests colls eren accessibles a partir del poble de Soldeu (1840m) i de l'alta vall de la Valira d'Orient, o a partir d'Encamp (1260m) pels Cortals d'Encamp i per la Collada d'Enradort (2448m). Donaven accés a la Vall de la Llosa, sobre el vessant cerdà, i des d'aquí als pobles de Viliella i de Llès, com també a la vila de Martinet. De la Portella de Joan Antoni es podia fàcilment accedir a la Portella Blanca d'Andorra (2516m) i després a la vall del Querol, a França ; un tros del GR 7 segueix aquest cèlebre camí de contraban.

12 - Port de la Llosa (2517m) o, segons el mapa actual, **Port de Vall Civera** : amb el Port de Perafita, era el pas principal d'Andorra la Vella-les Escaldes (1020m d'altitud) cap a Cerdanya, per la llarga vall du Riu Madriu. Passat el port, es guanyava l'alta vall de la Llosa i les mateixes localitats que pels passos precedents.

13 - Port de Perafita (2591m) : des de les Escaldes s'hi accedia per la vall del Madriu fins a Entremesaigües, i després per Claror i Perafita. Portava a Arànsér per la vall del Riu d'Arànsér, i després a Llès, a Músser i a Martinet, a Cerdanya. Era un itinerari important, al qual es podia també accedir des de Sant Julià de Lòria i del poble de Certers (itinerari següent).

14 - Port Negre (2605m) : accessible a partir de Sant Julià de Lòria (908m) pels pobles de Nagols i de Certers (1321m) i pel camí dit Camí dels Certeresos. S'hi podia també accedir a partir d'altres pobles de la parròquia de Sant Julià de Lòria, per exemple Aubinyà o Aixirivall, o encara a partir de les Escaldes per la vall del Madriu i per Claror. Era un itinerari important que, per la vall del Riu de Bescaran, donava accés als pobles de Bescaran i d'Estamariu, dins la comarca de l'Alt Urgell.

15 - Collada de Pimes (2140m) : s'hi arriba avui dia per la carretera del Bosc de la Rabassa i per la pista que la perllonga, a partir de Sant Julià de Lòria, i abans per un camí que seguia si fa no fa el mateix recorregut. Aquest sector de la Collada de Pimes i de Caborreu fou fins a l'actualitat un pas important, degut a la modèstia de la seva altitud i a la seva accessibilitat ; posa en relació Sant Julià de Lòria i Bescaran i, més enllà, les comarques de l'Urgellet i de la Cerdanya.

Document : Turistes, veïns i contrabandistes a Soldeu

(fotografia CEC, sd, Arxius Terra Nostra)

Aquesta fotografia és extraordinària i única en el seu estil. A costa els uns dels altres, dins un clima distès i d'absoluta normalitat veiem : un traginer, amb la mula guarnida per a portar persones, un dels primers automòbils que podien accedir a Andorra per la carretera de l'Espitalet a Soldeu, amb els seus passatgers, al volant o a costat del vehicle, uns habitants del poble de Soldeu i dos contrabandistes, amb el seu paquet o fardo a l'esquena i el llarg bastó característic. Tots prenen la pausa amb naturalitat. La fotografia va ser presa davant de Cal Calbó de Soldeu, un dels dos hostals o albergs del poble, però també un dels punts estratègics de la ruta i dels camins "*de França*". Aquest clixé, sense data, però que es situa entre 1910 i 1930, mostra el pas d'una època arcaica a una nova situació ; se'n dedueix també la normalitat de l'activitat del contraban, practicada a ple dia, com ho podia ser el tragí amb animals.

Les migracions estacionals de treball

Aquestes migracions temporeres són característiques de totes les economies i societats muntanyenques. Andorra ha conegut totes les formes possibles de migracions estacionals :

- Per la tosa de les ovelles, al maig i juny, migraven colles de vuit a deu homes ; existien a tot el Pirineu català, Andorra inclosa. Feien també la sega dels blats (*segadors* o *garbers*) o el dall de l'herba (*dalladors*). A Andorra mateix hem vist que colles pujaven de les parròquies baixes per dallar a Soldeu i la Vall d'Incles.
- Migrants es llogaven per la construcció o reparació de parets i feixes de pedra seca.
- A més dels traginers professionals, el *tragí* podia ser una activitat complementària per homes joves, i fins i tot adolescents
- Grups d'Andorrans, homes i dones, baixaven a la tardor per les veremes al Llenguadoc, sobretot a l'Erau, car hi havia lligams a través dels pastors transhumants. Se'n coneix que anaven a Banyuls i a la Costa Vermella abans de guerra per les veremes, amb matxos i mules, molt adaptats al transport de les semals per aquests costers rostos.
- Durant l'hivern, *cabalers* andorrans treballaven al Llenguadoc com a obrers agrícoles, per a cavar o escocellar la vinya, sobretot als voltants de Capestang i de Besièrs. Molts acabaran quedant-se allà. És l'origen de les colònies d'andorrans del Baix Llenguadoc.
- Durant una estació, o tot l'any, sobretot des d'Encamp i de Canillo, els homes anaven a treballar a les mines "*a França*", és a dir a la Greda i a Luzenac, a Arieja, per a extraure el talc.
- Des d'Andorra la Vella-les Escaldes i Sant Julià de Lòria, molts es llogaven per l'hivern a Catalunya, on acceptaven qualsevol feina, entre altres paletes, peons, fusters...
- Les noies anaven sobretot "*a Espanya*", especialment a Barcelona i a les ciutats de Catalunya, i algunes a França, com a *minyones* : criades, personal de servei o, amb més sort, dames de companyia.

Evidentment, a Andorra com a altres llocs de muntanya, cal subratllar la importància de les connexions i circuits originats per les relacions pastorals i la transhumància, i el paper de la diàspora dels cabalers obligats a expatriar-se, a cada generació, pel sistema social i d'herències vigent a Andorra. Els dos nuclis més forts de migrants definitius eren Besièrs i Barcelona.